

Jézus nyelve és nyelvezete az evangéliumi hagyományban

MARTOS LEVENTE
BALÁZS

1973-ban született Szombathelyen. Tanulmányait Budapesten, majd Rómában és Jeruzsálemben végezte. Katolikus pap, jelenleg a Brenner János Hittudományi Főiskola Szentírástudomány Tanszék vezetője. Legutóbbi írását 2018. 3. számunkban közöltük.

A *Commissio de Re Biblica* 1964-ben, a II. Vatikáni zsinat idején adta ki *Sancta Mater Ecclesia* kezdetű instrukcióját az evangéliumok történeti hitelességéről. A dokumentum fontos iránymutatást jelentett még a zsinati atyáknak is, olyannyira, hogy például a *Dei Verbum*, a zsinatnak az isteni kinyilatkoztatásról szóló dogmatikus konstitúciója szó szerint átvette néhány megfogalmazását. A *Sancta Mater Ecclesia* kezdetű dokumentum három időszakot különböztet meg az evangéliumok keletkezésében. Az első Jézus nyilvános működésének ideje, vagyis az az idő, amikor tanítványai és követői személyesen hallgatták szavait. A második az, amelyben ezek a tanítványok szóban továbbadták, aminek szem- és fültanúi voltak. Egy harmadik időszakban pedig, állítja a dokumentum, az említett tanítványok és az ő követőik immár írásban is megfogalmazták Jézus tanítását, illetve Jézus élettörténetét. Ebben a harmadik szakaszban azt a teljesebb megértést írták le, sajátos rendszerbe foglaltan, amellyel húsvét után és a már eltelt évtizedek fényében rendelkeztek. A négy kánoni evangélium ebben a harmadik időszakban keletkezett, ennek a gyümölcse.

¹Joseph A. Fitzmyer: *Did Jesus Speak Greek?* *Biblical Archaeology Review*, 18 (1992) 58–77.

Joseph Fitzmyer az említett három időszakot Jézus igehirdetésének és az evangéliumok keletkezésének nyelvi kérdéseivel is összekapcsolja.¹ Úgy tűnik, míg Jézus többnyire arámul beszélt és tanított, az evangéliumok szövege görög nyelven maradt ránk, és görög nyelven is íródott. Az evangéliumi hagyomány sajátos fejlődés eredménye, amelyre nemcsak az jellemző, hogy Jézus szavait és tetteit megváltozott helyzetben adja tovább, hanem az is, hogy új nyelven közvetíti azt, ami valaha megszólalt.

Ha elfogadjuk ezt az alapvető elképzelést, felmerül a kérdés, hogyan hatott ez a közvetítés az evangéliumokra, hogyan hat mindarra, amit Jézus szavaként tisztelünk és amit Jézusról tudunk. Érdemes röviden megvizsgálni és bemutatni Jézus korát nyelvi szempontból, hogy jobban megtaláljuk benne a Galileából Jeruzsálembé zarándokoló Mester szavainak és tanításának helyét. Az arám és görög nyelv problémája az első, amely foglalkoztat minket, de a Jézustól ránk maradt szövegek képrendszere, beszédmódja, stílusa további lehetőségeket is kínál, hogy megfigyeljük, a kultúra mely szögleiteit érintette, a világ és az emberiség milyen témáit szólította és szólaltatta meg a testté vált Ige.

²Vö. Ursula Schattner-Rieser: *Das Aramäische zur Zeit Jesu, „ABBA!“ und das Vater unser. Reflexionen zur Muttersprache Jesu anhand der Texte von Qumran und der frühen Targumim.* In Jörg Frey – Enno Edzard Popkes (szerk.): *Jesus, Paulus und die Texte von Qumran.* (WUNT 2), Mohr Siebeck, Tübingen, 2015, 81–144.

Jézus kora nyelvi szempontból

Palesztinában Jézus korában arám, héber és görög nyelven beszéltek.² A nyelvek sokfélesége a terület összetett történelmének, illetve a különböző népcsoportok gyakori mozgásának köszönhető. A perzsa uralkodók korától kezdve (Kr. e. 6. század) az úgynevezett birodalmi arám nyelv lett a Közel-Kelet általános érintkezési nyelve, amelyet a diplomácia és a kereskedelem mindenütt ismert és használt. Az arám nyelv használatára utal már a 2Kir 18,17–37 elbeszélése, ahol Hiszkija idején (Kr. e. 700 körül) a hivatalnokok azért akartak arámul beszélni, hogy az egyszerű emberek ne értsék meg őket. Nehemiás könyvéből kitűnik (vö. Neh 13,24), hogy a zsidó lakosság számottevő része már a fogás utáni kor kezdetén arámul beszélt. A Kr. u. 2. században a rabbik írásaiban érzékelhető egyfajta fenntartás az arám nyelvvel szemben: ezt még mindig közönségesnek, az egyszerű emberek nyelvének tartották, a tanítványaiknak inkább a hébert vagy a görögöt ajánlották. A bBabQam 82b–83a tanúsága szerint az egyik rabbi így inti vitázó társait: „Mit akartok az arámmal? Beszéljetek görögül vagy héberül!”

Az arám nyelvnek is megvoltak a maga dialektusai, amelyek közül legismertebb és legjelentősebb a Júdeát és Galileát elválasztó nyelvi különbség. Galileaiakat nem engedtek felolvasni a jeruzsálemi templomban, mert nem tartották megfelelőnek a kiejtésüket. Péter galileai kiejtése az evangéliumi beszámolók szerint is felismerhető volt (vö. Mt 26,73).

A héber nyelvet beszélő zsidóság közé már a Kr. e. 8. századi betelepítések során kerültek idegenek, akik saját honi nyelvüket hozták magukkal. A héber jelentőségét Jézus korában Palesztinában mindenesetre bizonyítják a qumráni leletek, ahol — igaz, elsősorban a bibliai szövegek nagy számának köszönhetően — mintegy 750 héber nyelvű dokumentumot, illetve dokumentumrészletet találunk. Jellemző, hogy emellett körülbelül 150 arám és 27 görög nyelvű dokumentum maradt fenn a qumráni iratok között. Héber nyelven maradt ránk néhány levél a Bar Kochba felkelés időszakából is (Kr. u. 132–135). A héber mint szent nyelv mindig megőrizte jelentőségét a zsidóság körében, de például a Makabeusok felkelésének idején egyfajta nemzeti önállósodásnak, patrióta lelkesedésnek köszönhetően egy időre meg is erősödött. A hét fiát vértanúságra biztató édesanya például „atyáik nyelvén” beszél a szívükre, de amikor a katonákhoz fordul, görögül szólal meg (2Makk 7,8.21.23; a kétnyelvűség további példái: 2Makk 12,37; 15,29).

A görög nyelv Nagy Sándor korától fogva, majd a Római Birodalom terjeszkedésével kialakuló sajátos kulturális, vallási, társadalmi és politikai összefüggés rendszerben tett szert egyre nagyobb jelentőségre. A Dekapolisz területén, a Nagy Heródes, majd Heródes Antipász által alapított városokban jelentős nem zsidó népesség lakott, amelynek beszélt nyelve valószínűleg a görög lehetett. A nagyobb, jelentősebb településeken, így mindenekelőtt Jeruzsálemben is jelentős görög ajkú népesség élhetett, így nemcsak a művelt rétegnek, hanem például a kereskedőknek és a kézműveseknek is érdemes volt görögül beszélniük legalább annyira, hogy munkájuk végzése közben megérthessék megrendelőiket, és viszont megértessék magukat.

Röviden jegyezzük meg, hogy természetesen a latin is jelen volt a Római Birodalomban, de a provinciákban jobbra csak a katonaság vagy a jogszolgáltatás terén. Az evangéliumok közül leginkább Márk görög szövegében találunk néhány olyan kifejezést, amelyek a latin hatását tükrözik (centúrió, pretórium stb.).

Elég néhány példát felidézni az evangéliumok világából, hogy rádöbbenjünk, mennyire jellemzi Jézus életét és élethelyzetét a nyelveknek ez a találkozása, amely ugyan nem mindenütt válik kifejezetté, ki nem mondottan azonban szinte mindenütt jelen van.

Nyelvek találkozása

Legszorgalmasabban Márk idézi Jézus egy-egy mondatát vagy imádságát arám szavakkal, hogy azután mindjárt le is fordítsa ezeket görögre („*Talita kumi*, ami annyit jelent, leányom, mondom neked, kelj fel” — Mk 5,41; „*Effata*, azaz, nyílj meg!” — Mk 7,34; „*Abba*, atyám!” — Mk 14,36). Márk szerint Jézus a halála előtt nem sokkal arámul imádkozik (Mk 15,34; vö. Zsolt 22,1). Márk itt is fordít („*Istenem, Istenem, miért hagyta el engem?*”), Máté pedig a saját változatában siet viszatérni a héber formához (vö. Mt 27,46). Jn 19,20 szerint Pilátus feliratot készíttetett Jézus keresztféjére „héberül, latinul és görögül”. Hogy a „héber” ebben az esetben valóban héber vagy inkább arám nyelvre utal-e, nehéz eldönteni. A terület kettős örökségét jelzik a szereplők nevei, amelyek között egyszerre találunk egyértelműen görög eredetűeket, mint Péter, András, Fülöp, illetve arám vagy héber jellegűeket, mint Jézus, Mária, Jakab, Tamás, Bertalan, Máté stb.

³Vö. G. Scott Gleaves: *Did Jesus speak Greek? The Emerging Evidence of Greek Dominance in First Century Palestine*. Pickwick Publications, Eugene, OR, 2015.

⁴Vö. Hughson T. Ong: *The Language of the New Testament from a Sociolinguistic Perspective*. Journal of Greco-Roman Christianity and Judaism, 12 (2016) 163–190.

Bár a többségi vélemény szerint Jézus általában arámul beszélt és tanított, azért nem hiányoznak azok sem, akik inkább a görög jelentőségét hangsúlyozzák.³ Véleményük szerint nemcsak a galileai pogány lakosság, hanem a zsidóság jelentős része is inkább görögül beszélt. A fennmaradt feliratok és egyéb írásos emlékek nagyobb része értékelésük szerint görög nyelvű, így a korábbi „arám hipotézist” félreteszik, és „görög hipotézissel” váltják fel.⁴ A szociolingvisztika módszertanának megfelelően a népesség nyelvi kompetenciáját árnyaltabbnak látják, vagyis feltételezik, hogy egy adott népcsoport, ha különböző szinten és különböző tanulási úton is, de többféle nyelvet sajátított el, majd ezeket aszerint használta, hogy milyen helyzetben, kikkel, milyen témáról kellett értekeznie. Az általánosan használt nyelv helyébe ilyen esetekben előnyben vagy hátrányban részesített nyelvek lépnek. A Jézus korabeli Palesztinában véleményük szerint a görögöt és a latint illetve az a társadalmi elismerés és előny, amely miatt két idegen találkozásakor inkább ezek a nyelvek kerültek volna előtérbe.

A görög nyelv általános használata mellett érvelve azokat a találkozásokat emelik ki az evangéliumokból, amelyekben Jézus minden további nélkül érintkezésbe lép a pogány világ szereplőivel. A szírfóníciai asszonyt újra Márk evangéliuma „görögnek” hívja (vö. Mk 7,24–30), igaz, ezzel a kifejezéssel inkább vallását akarja megjelölni, azt, hogy pogány, és nem zsidó. A „görög” kifejezés tehát itt nem a nemzetiségét vagy nyelvét jelzi. Vajon elképzelhető, hogy Jézussal folytatott beszélgetése eredetileg is görög nyelven zajlott, ahogy az evangéliumban ránk maradt? És a századossal (Mt 8,5–13; Lk 7,1–10), János

evangélista szerint pedig (Jn 4,46-54) királyi tisztviselővel folytatott beszélgetés, amelyben Jézustól a fiú (illetve szolgálja) gyógyulását kérték, eredetileg szintén görögül zajlott volna? Hasonló kérdések merülnek fel Jézusnak a samariai asszonnyal vagy Pilátussal folytatott beszélgetését illetően (Jn 4; 18–19).

A görög nyelv általános használata mellett érvelők úgy látják, ha Jézus görögül beszélt és tanításának jelentős részét is görögül mondta el, akkor növekszik az evangéliumok történeti értéke. Nem csupán „ipsissima verba Jesu”, vagyis biztosan Jézustól közvetlenül származó szavakat különíthetünk el az evangéliumokban, hanem aszerint, hogy milyen helyzetet látunk és abban milyen szereplőket, megnő a közvetlenül Jézusra visszavezethető mondások száma.

A nyelvhasználat kérdése elgondolkasztató, de véleményem szerint még nem gyűlt össze elegendő érv amellett, hogy az arám nyelv elsőbbségét a görög javára visszavonjuk, illetve még nem látszik tisztán, megértjük-e az evangéliumokban elbeszélteket, ha más és más nyelvet feltételezünk a beszélgetések eredeti nyelveként. Az evangéliumokban az arám nyelv felől lépünk a görög vagy a latin felé, amikor Jézus szavait arámul idézik és görögre fordítják, amikor a főapostol arám eredetű nevét görögre cserélik, amikor előbb Saulként, majd latin névvel Pálként ismerjük meg a nemzetek apostolát. Az evangélisták többször hangsúlyozzák a továbbadás és fordítás helyzetét, és amikor Jézus eredeti és személyes jelenlétét kívánják hangsúlyozni, arámul idézik szavait. Ami számunkra elérhető, a görög nyelvű evangélium, amelynek nyelvi jellegzetességei egyrészt jól megmagyarázhatók a címzetek nyelvével és világával. Másrészt viszonylag nagy mennyiségben állnak rendelkezésre tartalmilag rokon tematikájú, sőt műfajú szövegek a rabbinikus iratokban, amelyek az „arám hipotézist” a mai napig a legvalószínűbb hipotézissé teszik.

Az „arám hipotézis”

Ez a modell továbbra is arra épít, hogy az evangéliumok irodalmi alkotások. Nem közvetlen tudósítások, de nem is fiktív művek. Szerzőik a maguk sajátos módján, ki több, ki kevesebb rutinnal a görög nyelv területén, de egységes görög szöveget hoztak létre, nem egyszerűen hagyományokat férceltek egymáshoz, és nem is tartották fontosnak, hogy az eltérő nyelvre utaljanak, még akkor sem, amikor ilyen valószínűsíthető. Márk evangéliumának 5. fejezetében Jézus egymás után beszélget egy megszállottságtól megszabadított helybélivel (vö. Mk 5,1–20), azután a zsinagóga elöljáró Jairussal, a körülötte tolakodó tömeggel és benne a vérfolyásos asszonnyal, végül Jairus leányával, akit arám nyelven szólít vissza az életbe (Mk 5,21–43). A fejezet sokak szerint Márk sajátos technikáját tükrözi, hogy egymástól eltérő, de részben egymásra utaló történeteket kapcsoljon össze. A megszállott Dekapoliszban él, könnyen elképzelhető, hogy a mindennapokban gyakran beszélt görögül. Jairus a (túlparti, valószínűleg kafarnaumi) zsinagóga elöljárója, ebben a szerepében biztosan olvasott héberül, beszélt a közösség többségi nyelvén, amely valószínűleg arám volt, elöljáróként pedig, a közösség hivatalos képviselőjeként, minden bizonnyal szüksége lehetett a görögre is. Az evangélista mégis arámul idézi Jé-

⁵Vö. Hughson T. Ong: *Can Linguistic Analysis in Historical Jesus Research Stand on its Own? A Sociolinguistic Analysis in Matthew 26,36–27,26.* Biblical and Ancient Greek Linguistics 2 (2013) 109–138, 113.

zus gyógyító, parancsoló szavát, az egész jelenetet pedig görögül mondja el. Az eredeti nyelv idézésének retorikai funkciója van, a gyógyítás, illetve halottfeltámasztás drámai pillanatát emeli ki. Az evangélista nem törekszik az esetleges nyelvi átmenetek leképezésére, valószínűleg azért, mert az evangéliumok és ezek olvasóinak nyelvi világa nem azonos a szereplők eredeti, életben tapasztalt nyelvi helyzetével.⁵

Márk úgy ismeri Jézust, és képét úgy rajzolja meg, hogy ő képes a különféle szereplőkkel egyforma közvetlenséggel szót érteni. Az evangélista a saját ismerete szerint, vagyis görög nyelven beszél el Jézus cselekedeteit és életét, elbeszélése ugyanakkor, mivel megvan mögötte és előtte a szóban közvetített hagyomány fázisa is, hordozza a kétnyelvűség nyomait, sőt, a kultúrák találkozásának emlékét. Az evangéliumok értékét nem csorbítja, ha irodalmi alkotásnak tartjuk őket, és számításba vesszük a nyelvi közvetítés lépéseit. A hagyomány egységben fejlődött, s ha Jézus egyes vonásait ki is emelte, nem törekedett arra, hogy megtagadjon valamit, ami fontos és értékes. Éppen Márkról gyakran elmondják, hogy görög nyelvezete szemitizmusokkal terhelt. Ugyanakkor jó megjegyeznünk, hogy árnyaltan fogalmaz és pontosan, például amikor megkülönbözteti a fekhelyet (*krabatton*), amelyen négy férfi hozza béna társát, és az ágyat (*kliné*), amelyen a tehetős síríföníciai asszony lánya fekszik (vö. Mk 2,1–12; 7,24–30). A Jézus életéről szóló elbeszélések nyelvezete árnyalt. Jól tükrözi azt a kort és társadalmat, amelyben a történet játszódik. Nem szakértők számára készült leírások például a halázzal kapcsolatos történetek, mégis háromféle háló nevét használják, amelyeket máig azonosíthatunk (*diktüion, szagené, amfiblezstron*).

Óvatosan különbséget teszünk tehát az evangélista és eredeti szereplőinek nyelvi világa között, de nem tagadjuk a kettő összefüggését, sőt, bizonyíthatónak véljük, hogy az evangélista „irodalmi alkotása” nem független az elbeszélte események nyelvi helyzetétől, ahogy arra a megőrzött szavak, kifejezések és a bennük tükröződő élethelyzet utal.

A „Q forrás”

Az evangéliumok keletkezéséről alkotott mai képünk az, hogy a hagyomány előbb viszonylag rövid részleteket kapcsolt össze történetté, s ezek központi magva, kristályosodási pontja Jézus kereszthalála lehetett. A szájhagyomány könnyebben őrzött rövid mondásokat és példabeszédeket, mint hosszú és részletes történeteket vagy beszédeket. Formailag mindkettő, a rövid mondások és a példabeszédek is, a bölcsességi hagyományhoz köthető, és Jézus tanítói módszerét, tanítói szerepét is kiemeli. A Máténál és Lukácsnál közös, Márknál azonban hiányzó beszédanyag alapján rekonstruálják az úgynevezett „mondásgyűjteményt”, a híres „Q forrást”, amely minimális történeti kerettel mondásokban adta át Jézus tanítását. Azt látjuk, hogy az evangélisták még a rövid, jellegzetes mondásokat is kissé átdolgozzák, éppen azért, hogy hallgatóságuk számára érthető és világos tanítást adhassanak.

Erről tanúskodik például a jézusi boldogmondások sorozata, amelyeket Lukács boldog- és jajmondások formájában közöl, Máté pedig erkölcsi célzattal, belső logika szerint formál meg, a Hegyi beszéd kezdetén (Lk 6,20–26; Mt 5,3–12). Az evangéliumok egyes jelenetei mint-ha szánt szándékkal egy-egy mondáshoz érkeznének el, arra irányulnak,

hogy ezt továbbadják (például Mk 2,1–12; 2,23–28). Másutt azt látjuk, hogy egy-egy példabeszéd is válhat a magyarázat forrásává, sőt, egy egész fejezet felépítésének rendező elvévé. Például a magvetőről szóló példabeszédet más és más módon magyarázzák a szinoptikus evangéliumokban utána következő közvetlen magyarázatok, illetve azok a rövidebb, rokon témájú példázatok, amelyek Márknál és Máténál követik (vö. Mk 4,1–34; Mt 13,1–53). Az evangéliumok szerzői alakítanak Jézus szavain, de éppen azért, hogy címzetteik számára érthetőbbé tegyék őket.

Jézus példabeszédeinek tudományos kutatását és értelmezését so-
káig szinte teljes egészében meghatározta az a feltevés, hogy az evan-
gelisták nem jól értették, vagy legalábbis átértelmezték a példabeszédeit,
ezért, ha az eredeti, jézusi felfogáshoz akarunk eljutni, szükséges, hogy
a példabeszédeket megtisztítsuk ezektől a rájuk rakódott értelmezé-
sektől.⁶ Adolf Jülicher (1857–1938) neve merül fel elsőként, aki úgy vél-
te, Jézus valójában egyetemes igazságokat akart kimondani példa-
beszédeivel, és nem a vallásosság különféle helyzeteit és gyakorlatait
kívánta igazolni. Jülicher az allegorikus értelmezéssel szemben azt
hangsúlyozta, hogy Jézus példabeszédei konkrét, közvetlen, mindenki
számára érthető módon szólnak meg, s ezzel egyet is érthetünk: Jé-
zus képei markánsak, egyediek, jól megjegyezhetőek, mint például
gyöngy a disznók előtt, föld sója, világ világossága, orvos a betegek-
nek stb. Példabeszédeiben megjelenik a világ, amelyben élt. Férfiak
és nők, földművesek és kereskedők, halászok és pásztorok, apák és
fiúk, urak és szolgák mind megszólítva érezhették magukat. A pél-
dabeszédeknek valóban van egy-egy jellemző pontja, hasonlataik nem
akarnak minden szempontból érvényes üzenetet hordozók és érthe-
tők lenni — ugyanakkor mégsem tekinthetők pusztá didaktikának,
mélyebben és tartalmilag is elevenebben kapcsolódnak Jézus egész élet-
éhez és személyéhez, mint egy ilyen felfogás diktálná.

Charles Harold Dodd (1884–1973), majd Joachim Jeremias (1900–1979)
mutatott rá arra, hogy Jézus példabeszédeit mindenképpen kapcsolatba
kell hozni az ő üzenetének lényegével, Isten országának eljövételével.
Jézus szavai döntésre biztatnak az Isten országa, s ezzel valójában maga
Jézus mellett. Jézus nem egyetemes erkölcsi igazságokat akart kifejezni,
hanem mintegy a személye melletti apológiát. A kortárs Galileából vett
képeivel Jézus valójában a személye melletti döntésre akarta rávenni
hallgatóit. Joachim Jeremias használja az „ipsissima vox Jesu” kifeje-
zést, vagyis Jézus személyes hangjáról beszél. A példabeszédekből azt
tartja igazán hitelesnek, ami ebbe az eredetileg vitázó, apologetikus,
az Ország eljövételét bizonyító helyzetbe illeszkedik. Ez a helyzet, a
„Sitz im Leben”, a példabeszédek eredeti célja lenne a meghatározó,
amikor értelmezni akarjuk őket, s amikor Dodd meg Jeremias szerint
megint csak leválasztjuk őket az evangéliumok egészéről.

Itt újra utalunk kell arra, amit korábban már megjegyeztünk: tény-
legesen csak az evangéliumokban olvasható példabeszédeket is-
merjük, ezekhez férünk hozzá. Amit a kutatók egymással állandó-
an vitatkozva „eredetinek” mondanak, elmélet és feltételezés. Az

⁶A példabeszédek
témájához lásd a Bibel
und Kirche 2008/2.
számának írásait, többek
között Thomas Söding,
Walter Kirchschräger,
Maria Neubrand tollából.

Jézus példabeszédeinek értelmezési kérdése

eszkatológia hangsúlya, a tény, hogy Jézus az Ország eljövetelét saját személyéhez és művéhez kapcsolta, mégis kétségtelen, és számos példabeszéd közvetlen értelmét is befolyásolja.

Paul Ricoeur (1913–2005), Eberhard Jüngel (1934–) és Hans Weder (1946–) Jézus példabeszédeit a metaforával, illetve a metaforák modern értelmezésével kapcsolja össze. A metafora, mondják, nem egyszerűen közvetít vagy kimond egy igazságot, hanem két világot köt össze, nyelvi szinten is megragadhatóvá teszi két, egyébként egymástól elválasztható valóság belső kapcsolatát. Jézus példabeszédei egyfelől olyan képeket használnak, amelyek Jézus hallgatóinak mindennapjaiból származnak. Másfelől éppen arról szólnak, hogy Isten országa már jelen van ezekben a mindennapi valóságokban. Isten országa, uralma, tetten érhető az elveszett drachmát kereső asszonyban, a szerencsétlent felkaroló szamaritánusban, vagy éppen ítélet után kiált a koldusban az ajtó előtt, akivel senki sem törődik. A példabeszédek műfaja olyan „beszédaktus”, olyan „performatív beszéd”, amely már önmagában is megvalósít valamit a mondandójából. Amikor Jézus kimondja az irgalmasságról vagy a növekvő vetésről szóló példabeszédet, már történik is az Isten országa, már belopózik azoknak az életébe, akik hallják, hallgatják.

Az előzőhöz kapcsolódik Wolfgang Harnisch (1934–) elgondolása is. Szerinte Jézus formailag összefűzi a metaforikus, képi beszédet az elbeszélések eszköztárával, s ezzel sajátos, drámai feszültséget hoz létre az olvasóban. A „valódi események” története Jézusnál a „lehetséges dolgok történetévé” válik. Pédabeszédeinek szereplői más logika szerint döntenek, mint amit a szokásos józan ész diktálna. Ezzel egyfelől Istenre utalnak, ahogy ő jelen van Jézus gondolkodásában, és Jézus szerint a világban, másfelől a hallgatóság számára is lehetővé tesznek egy másfajta gondolkodást.

A szőlősgazdáról szóló példabeszéd

Ebből a szempontból talán a szőlősgazdáról szóló példabeszéd a legkülönlegesebb, ahol az este érkező munkások ugyanannyit kapnak, mint a reggel óta fáradozók (vö. Mt 20,1–16). A mindennapi logika nem így döntene, s a zúgolódó munkások éppen ezt a megszokott logikát képviselik. A példabeszéd kérdés elé állít. Valóban: miért ne lehetne így gondolkozni, ahogy a történet szerint a gazda? Nincs joga azt tenni a sajátjával, amit akar? És ha nem is ez az általános szabály, vagyis nem kell ezt az egy példabeszédet minden helyzetre igaznak és alkalmazhatónak vélni, mégis rámutat nemcsak Isten bőkezűségére, hanem az embernek adott nagylelkű választás lehetőségére is. Hasonló „képtelenséget”, illetve belső feszültséget érezhetünk, amikor Jézus példabeszédeit olvassuk az „okos” szolgáról (Lk 16,1–8), a tékozló fiú irgalmas atyjáról (Lk 15,10–32), az elveszett századik juh után induló pásztorról (Lk 15,4–7), a menyegzőre mindenünnen behívott ismeretlenekről (vö. Lk 14,15–24) és így tovább. A józan ész mást diktálna, de Jézus Isten jelenlétének új erejére és új lehetőségeire mutat rá.

A szőlősgazdáról szóló példabeszéd már csak azért is érdekes példa, mert Máté evangélista egyébként abban a hírben áll, hogy nagyon is ragaszkodott a törvény betűjéhez (vö. Mt 5,17–19), Jézus szavai-

nak, mint új törvénynek megtartásához (vö. Mt 7,24-27). Ő az, aki szerint az Úr a menyegzős köntöst az ünnepi lakomán is elvárja a hirtelen jött vendégektől (Mt 22,1-10). Ami tehát a szőlősgazdát és munkásait illeti, Mátétól igazán nem várjuk, hogy tétlenségre biztat. Hagyománya éppen így, összetettségében hiteles, sok, különféle helyzetben megfogalmazva Jézus szándékát.

Jézus nyelvezetéhez tehát lényegileg hozzátartozik a példabeszéd műfaj, amely még rövid mondásainál is gazdagabban képes kifejezni Isten országának jelenlétét és új lehetőségeit. A példabeszédeket az evangélisták adták tovább, s ezzel megteremtették azt a legősibb irodalmi keretet, amelyben ezeket megérthetjük. A kutatás valódi feladata és lehetősége nem az, hogy leválassza és elidegenítse a jézusi hagyomány valamely részét Jézustól, hanem az, hogy olyan finom és összetett elméletet alkosson, amely megfelelően tudja megérteni ennek a hagyománynak, benne magának Jézusnak gazdagságát.

Bibliai előképek

Miközben a példabeszédekben tanító Jézust igyekszünk megérteni, meg kell említenünk két további szempontot. Az első, hogy Jézus nyelvezete nemcsak a mindennapokból merít, hanem bibliai előképekből is. Amikor kortársai Jézus tudásán vagy bölcsességén csodálkoznak (vö. Mk 6,1-6), csodálatuk tárgya valószínűleg egyszerre a tudás és a tekintély. Jézus sajátos tekintéllyel fogalmazza meg mondandóját, de ehhez mindig hozzátartozik az Írások ismerete, Jézus sajátos kapcsolata azzal az Istennel, aki népéhez az Írásokban szólt. Amikor az evangélisták úgy jelenítik meg Jézust, mint aki magára, az általa átélt helyzetre alkalmazza az ószövetségi Írásokat (vö. például Mk 11,17; 14,27; Lk 20,17), részben saját hitüket fogalmazzák meg. Részben azonban átélt emléküket adják át arról, ahogy Jézus merített az Írásokból, ahogy találkozott benne az Írás és az élet igazsága, a megígért és megérkezett jelen. Amikor az ősegyház az Írások beteljesedéseként értelmezi Jézus működését, valószínűleg támaszkodik magára Jézusra, aki szavaival, prófétai jeleivel, olykor provokáló kijelentéseivel (például Lk 4,25-27) felhívta magára a figyelmet, és értelmezte működését.

Röviden szólunk még János evangéliumáról is. Nyelvezete sajátos, részben eltér a szinoptikusoktól. Az eddig használt megközelítés azonban erre az evangéliumra is alkalmazható, lényege pedig az, hogy Jézus szavai és tettei jelentik a hagyomány alapját. Vajon hogyan mutatkozik meg a hagyomány szerepe, a képes beszéd ereje és az ószövetségi írásokra támaszkodó nyelvezet a negyedik evangéliumban?

János evangéliuma a három szinoptikusnál is világosabban állítja, hogy a tanítványok Jézus megdicsőülése és a Vigasztaló eljövetele után fognak eljutni „a teljes igazságra” (Jn 16,13). A tanúságtétel láncolata ebben az evangéliumban a leghangsúlyosabb (Jn 21,24; 20,31; 19,35). A negyedik evangélium szerzője egy közösség nevében szólal meg, amely Jézus tanítását és a Jézusra vonatkozó hiteles tanúságtételt közli. A közösség tudatában van saját szerepének a hagyomány folyamataiban, és annak, hogy erre Jézustól kapott felhatalmazást, illetve a Lélektől kap segítséget. Ezzel a felhatalmazással él, amikor Jézus ré-

széről hosszú beszédek közöl, mégpedig Galileában (Jn 6), de még gyakrabban Jeruzsálemben (Jn 5; 7–8; 10; 13–17).

A beszélgetések békés, vagy gyakrabban ellenséges hangulatúak (Nikodémussal – Jn 3; a samariai asszonnyal – Jn 4; a „zsidókkal” – Jn 5–10; a tanítványokkal – Jn 12–16; a mennyei Atyával – Jn 17). Az az apologetikus helyzet, amelyet Joachim Jeremias Jézus példabeszédeivel kapcsolatban feltételezett, János szövegében még kézzelfoghatóbb, mint a szinoptikusok világában. Jézus szinte kétségbeesetten igyekszik meggyőzni hallgatóit saját küldetéséről és méltóságáról. Miközben mind mélyebben feltárja saját személyét, mind keményebb ellenállásba ütközik. Az ellenállás mellett János evangéliumában a félreértés és kettős beszéd is jellemző (lásd például 4,31–34; 11,12–13; 11,49–52). Jézus szavainak és tetteinek valódi értelme az olvasó előtt gazdagabban bontakozik ki, mint amennyire ennek a történet szereplői tudatában voltak.

János evangéliuma

Amit Jézus képes beszéddel kifejez, leggyakrabban saját magának az üdvösség történetében betöltött szerepe. Nem példázatok sorozatát olvassuk, hanem egyfelől az úgynevezett „én vagyok-mondásokat” (Jn 6,35; 8,12; 10,7; 10,11; 11,25; 14,6; 15,1 stb.), másfelől Jézus beszédeit. Jézus cselekszik, majd vitában megmagyarázza és megvédi tetteinek értelmét, végül mindezt többször egy én vagyok-mondással foglalja össze. Ezek a mondások az élethez szükséges alapvető javakról, kenyérről, fényről, életről, útról és igazságról szólnak. Az emberiség alapvető szimbólumai elevenednek meg bennünk, s ezeken át közelítik meg Jézus üdvözítő jelenlétét. Másfelől a bibliai hagyományhoz kapcsolódnak, hiszen Isten mutatkozott be így Mózesnek: „Én vagyok, aki vagyok” (Kiv 3,14). Jézus szavaiban többször is felsejlik ez a titokzatos jelenlét (vö. Jn 4,25; 6,20; 8,24.28.58; 9,9; 13,19; 18,5.6.8; vö. Jn 21,7).

Amikor tehát János evangéliumát olvassuk, olyan érzésünk támad, mintha Jézus kiválasztotta volna legkedvesebb példabeszédeit, és csak azokra építve akart volna tanítani. Mintha minden tettét és szavát az a vágy hatná át, hogy Isten uralmát az emberi életbe beágyazza, Isten jelenlétét pedig, és benne saját életét elérhetőbbé és átélhetőbbé tegye. Az Ószövetség nagy narratívái, mint amilyenek a pusztai vándorlás (vö. Jn 6,30–51; 3,14–15), Ábrahám kiválasztása (Jn 8,33.39) és Isten nevének kinyilatkoztatása (Kiv 3,14; vö. Jn 1,18) Jézus útján keresztül (Jn 13,1–3; 17,1–5) a tanítványok „megvilágosodásának” útjává lesznek (vö. Jn 9 a vakon született meggyógyításáról).

János evangéliuma tehát folytatja a szinoptikus hagyományt: azt mutatja be, hogy Jézusban jelen van Isten, és Jézus tetteiben Isten cselekszik, illetve Isten tárja fel magát. Kibontja az Ószövetség értelmét, nem egyszerűen a beteljesedés értelmében, hanem az emberi élet egészében, világosságul az egész világnak. A szinoptikus evangéliumokban Jézus szavainak megőrzését, értelmezését és kifejtését látjuk. Ez a folyamat Jánosnál úgy jelenik meg, mint Jézus szavainak és életének elmélyült megértése, bizonyos értelemben leegyszerűsítetten, néhány alapvető fogalom köré szervezeten. Jézus szavai titokzatosan kibomlanak, majd újra leegyszerűsödnek és bezárulnak, mint a virág, ha gyümölcsöt terem.